

Jozef Hal'ko

Donner Márton-szobra: fél évszázadon át a Dómon kívül*

Az újonnan alapított Pozsonyi Főegyházmegye címerében Szent Márton látható. Alakját Donnernak, a pozsonyi székesegyházban található szoborcsoportja inspirálta, ezért e kivételes alkotás ismét az érdeklődés homlokterébe került. Donner György Rafael huszáregyenruhában ábrázolta Szent Mártont, amint nyargaló lováról lehajol egy félmeztelen koldushoz, hogy fele köpenyét kardjával levágva odaajándékozza neki. E művet sokféle szempontból lehetne részletesen elemezni, a következőkben azonban történetének egyik érdekességéről, annak háttéréről szólnunk. Tulajdonképpen miért tették ki Donner alkotását csaknem fél évszázadra a templom keleti fala mellé? A XIX. század végén ugyanis Pozsony idősebb lakói emlékeztek, miként helyezték ki 1866-ban a Szent Márton Dóm presbitériumának leghátsó ablakán Donner Márton-szobrát.¹ Így került a templom patrónusa kívülre „templomán”, a barokk koronázóoltár monumentális dísze százharminc év után periférikus helyre, a templom külső pillérei közé.

Ez a koronázótemplom purista regotizációjának egyik következménye volt a XIX. század közepén. Úgy tűnik, már akkor vitát váltott ki, hiszen Könyöki József pozsonyi tanár a renoválási munkákat dokumentálva mintha szükségét érezte volna annak indoklását, hogy „... a szobrot nem hagyhatták addigi helyén, mert nemcsak a gótikához nem illett volna, hanem a szobor mellett az új gótikus oltár is egészen eltűnt volna”. Könyöki szerint ezt a csodálatos alkotást eredetileg a nagyobb távolságból való rálátásra készítették, ezért képes éppen az új helyen „valódi művészi élményt nyújtani, ami megfelel a szent méltóságának”.²

Könyöki indoklása meggyőző volt, hiszen normális körülmények között bizonyára bármelyik műemléki intézmény tiltakozott volna egy

* Käfer István fordítása.

¹ *A Szt. Márton lovasszobor visszaállítása a koronázó Dómba*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XXIV (1911) 150. július 5., 3.

² KÖNYÖKI J., *Zur Erinnerung an die feierliche Consecration des neu errichteten Hochaltars in restaurierten Sanctuarium des Krönungs-Domes in Pressburg* (Pressburg 1867) 32.

jeles barokk ékesség eltávolítása miatt, ilyen intézmény azonban a XIX. század hatvanas éveinek közepén nem létezett. Az osztrák-magyar kiegyezés után sokáig tartott az illetékességi vákuum, amikor Pozsonyba „már” nem ért el a bécsi Kommission für Erhaltung der Kunstdenkmäler, a budapesti Műemlékek Országos Bizottsága pedig még nem létezett.³

Paradox módon ugyanaz a folyamat, amelynek kezdetén megtörténhetett Donner szoborcsoportjának eltávolítása, a magyar emancipációs törekvések hatására később lehetővé tette, hogy visszakерüljön a templomba. A XIX. század nyolcvanas éveitől ugyanis egyre több pozsonyi polgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Harminc év alatt lélekszámuk több mint négyszeresére, az 1880. évi hétezerrel 1910-re több mint harmincezerre nőtt!⁴ „A magyarságnak komoly feladata van Pozsonyban – lelkesedett Vutkovich Sándor, a *Nyugatmagyarországi Híradó* kiadója – ...hogy Pozsony legyen a Felvidék magyarosodásának egyik erős bástyája, ahonnan a magyar génusz áraszsa szét sugarait, s amelyeken törjön meg minden idegen hatás hullámverése.” Vutkovich szerint a magyar nemzet jövője éppen az egyre magyarabb városokban van: ezen munkálkodik az erkölcsileg összeforrott értelmiség, a családok, a kulturális és oktatási intézmények és, természetesen, az Egyház is. Igen, „Pozsonyban nagyon kívánatos, hogy az egyház szolgálai mindig velünk együtt zárandokoljanak ahhoz az oltárhoz, ahol a szeplőtlen hazafias érzelem tiszta lángjai lobognak...”⁵ Az Egyház szolgálainak sürgetően időszerű „hazafias érzése” vonatkozhatott Heiller Károly kanonokra, a Dóm plébánosára is, aki a templom regotizációjának fő kezdeményezője volt. Egy 1867. évi laudáció szerint ő volt az, aki négy évvel korábban eldöntötte a Dóm regotizálását eredeti formájára, amire később Prágából és Bécsből hétezer forintot szerzett, újabb nyolcezeret pedig a püspököktől és a magyarországi káptalanoktól. Magában Pozsonyban is habozás nélkül kilincselte a legszegényebbeknél is, hogy támogassák szent terveit. „Áldva legyen az Úr – áll a laudációban –, ki ily férfit helyezett a pozsonyi kath. község élére; áldva legyen érte mindörökre és annál inkább, mint hogy e férfi által már számos jótéteményben részesült a pozsonyi kath.

³ HELMÁR Á., *A pozsonyi szent Márton szobor megmentése*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XIV (1901) 143. június 25., 4.

⁴ SZARKA, L., *Etnické zmeny v Bratislave a mestská administratíva v období medzi svetovými vojnami* [Etnikai változások Pozsonyban és a városi közigazgatás a két világháború között], in CZOCH, G., *Kapitoly z dejín Bratislavy* [Fejezetek Pozsony történetéből] (Bratislava 2006) 415.

⁵ VUTKOVICH S., *A nemzeti ügy Pozsonyban*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XIV (1901) 23. január 27., 1.

község.”⁶

Alig néhány évtized múltán Heiller ügyködése teljesen ellenkező megvilágításba került: Donner magyar egyenruhás Mártonjának eltávolítását a korszellem nacionalista interpretációja szerint értelmezték, tehát akkor az magyarellenes cselekedet volt. Annál inkább, mivel a német újságok egykor közvetlen megkérdőjelezték Márton magyar uniformisát avval a megjegyzéssel, hogy „nem egészen felel meg a kornak, amelyben élt”.⁷ „Nyugalmas kényelemben él, német lapokat olvas – gúnyolta Heillert a kéthetenként megjelenő *Pozsonyvidéki Lapok* –, és mivel a sok bécsi és pozsonyi német újság igen sok pénzbe kerül, nem járát magyar lapot.” Ezek a sorok „A püspök úr pongyolában” szarkasztikus cím alatt azzal a váddal folytatódtak, hogy Heiller az 1848-as forradalom után magyar létére mégis az osztrák császáráért imádkozott!⁸ Ezután éles kritikája következett mindannak, amit Heiller a Szent Márton Dómban elkövetett: ott már a magyar katolikusoknak „lehetetlen magokat nyugodtan az Isten iránti áhítat érzelmeinek engedni át”, éppen ott, „ahol legjogosabban ők kereshetik ugyan otthonukat, de mégis éppen őket nézik oly jöttment csöcseléknek, melyet szóra sem érdemes méltatni”. Ezért a magyar katolikusoknak Heiller miatt a Dómban „káromlásá válik az ima ajkukon, mikor ezen megcsökönysödött német papnak lenéző figyelmetlensége eszökbe jut s lelkök üdve helyett a kárhozat angyalának tesznek szolgálót”.⁹

Így beváltak Méhes Péter pesszimista előérzetei. Pozsonyi örkanonokként közelről ismerte Heiller terveit, és már 1863-ban óvott a Márton-szobor kihelyezésétől. Szvitovszky primáshoz írt bizalmas levelének bevezetőjeként mentegetőzött, hogy nem mint „szemtelen vádló” vagy „alacsony árulkodó”, hanem „kínos kételyben” és „szorongató kétségeskedésben” kérelmezőként fordul hozzá. „Mostani buzgó plébánosunk – árulta el Méhes – egy nagy társasággal szövetkezve egészen, de egészen átalakítani akarja mindenek előtt a főoltárt és innen elmozdítani Szent Márton védnökünket, mivel magyar öltönyben van a lóháton, és Isten tudja hova befalazni.” Méhes bizonyára tudja, hogy a ló nem illik az

⁶ Primási Levéltár, 3295/1867. Emlékirat nagyságos és ft. Heiller Károly, apát, pozsonyvárosi kanonok s plébános Isten dicsőségére tanúsított működéséről.

⁷ *Zur Geschichte der Pressburger Domkirche*, in *Pressburger Zeitung* LXXVII (1864) 87. április 16., 1.

⁸ FELDUNAI PORZÓ, *A püspök úr pongyolában*, in *Pozsonyvidéki Lapok* VIII (1880) 4. június 6., 1.

⁹ ARDÉNYI D., *A mi diadalmunk*, in *Pozsonyvidéki Lapok* VIII (1880) 22. október 10., 1.

oltárra, sőt abban is kételkedik, hogy Szent Márton magyar öltözékben görbe karddal a meztelenség eltakarására vágta volna le köpenyét. Ám ezzel a szoborral, amit hosszú ideje a nép áhítatos tisztelete övez, csak nagyon-nagyon óvatosan szabad bánni. Hová tűnt a kegyelet és tisztelet dicső elődeink iránt, ha romboljuk a műalkotásokat? Mindenünnen árad a gyűlölet mindazzal szemben, ami magyar. Nem ez a félelem jelenik-e meg Pozsonyban, ha itt még egy magyar öltözetű szent tiszteletét sem engedik? „Aggodalmamat fiúi bizalommal Elébe terjesztem Eminenciádnak – zárta Szcitovszky primásnak szóló levelét Méhes –, „leborulva bocsánatért esdeklem, ha az illedelemnél túl léptem.”¹⁰

Szcitovszky véleménye a szobor kihelyezéséről változott. 1852-ben még „a régi igényről“ beszélt, „hogy a főoltáron cseréljék le Szent Márton szobrát a képére”, mert a szobor ott „kevésbé illik” (*minus decens*), és át lehetne helyezni például a főkapu elé.¹¹ Tizenhárom év múlva azonban már azt kívánta, hogy a műalkotás a „maga épségében fentartassék”, hiszen valamennyi pozsonyi óhajta e „kiváló” szobor helyén hagyását, amit elődje, Eszterházy Imre „sok ezerre felrúgó költségeken” készíttetett.¹²

Volt itt azonban még egy magasabb rangú egyházi személyiség is, aki nem értett egyet azzal, hogy a szobor a presbitériumban van. Helmár Ágost, a budapesti Műemlékek Országos Bizottsága pozsonyi levelezője szerint így vélekedett Biale di Prela pápai nuncius is, aki a Dómban tett látogatása után „liturgiai és dogmatikai indokokból”¹³ a szoborcsoport templomon kívüli elhelyezését szorgalmazta. A dogmatikai indokok valószínűleg abból eredtek, hogy a dicsőítő angyalok mintha a tabernákulum helyett Szent Márton irányába hódolnának, ami teológiailag elhibázott lenne.¹⁴

Szcitovszki primáson és di Prela nunciuson kívül fenntartásai lehettek az oltáron levő lovasszoborral szemben Simor János bíborosnak is, aki a pozsonyi Dóm regotizációjának idején esztergomi primás volt.

¹⁰ Primási Levéltár, 1562. sz. Méhes levele Szcitovszkynak, 1863. május 27.

¹¹ A Szent Márton Plébánia Hivatal Levéltára (AFÜSM=Archív Farského úradu svätého Martina), Decretum Visitationis Canonicae Ecclesie parochialis Poseniensis ad S. Martinum, Anno 1852, 74; *Die St. Martin-Statue und Heiller-Lippert*, in *Pressburger Tagblatt XVI* (1911) 5429. szeptember 22., 1.

¹² Primási Levéltár, 14520. sz. Szcitovszky levele a Helytartó Tanácsnak, 1865. április 8.

¹³ HELMÁR Á., *A pozsonyi Szent Márton szobor megmentése*, in *Nyugatmagyarországi Híradó XIV* (1901) 143. június 25., 4-5; *Die St. Martins-Reiter-Statue Raphael Donners in Restaurierung*, in *Pressburger Zeitung CXLVIII* (1911) 207. július 30., 2. Sem az esztergomi primás levéltárában,

„Simor bíboros, a művészet egyik elsőrendű mecénása letette a lovasszobrot az oltárról” – ismerte be a *Pressburger Tagblatt*, mert tudta, hogy a templom „elsősorban Isten háza, nem pedig művészeti múzeum, és a műtárgyaknak csak addig van helyük a templomban, amíg nem akadályozzák a lelkek Istenhez emelését.” Simor ugyanezen lap szerint tudta, hogy „az oltár nem műtárgyak kiállítási asztala, hanem Isten menzája, amelyen Krisztus legszentebb teste áldozatátik fel”.¹⁵ A napilap kétségbe vonta magának a szobor megrendelőjének, Eszterházy Imre érseknek a motivációját is: „Ez a gazdag egyházfejedelem vitathatatlanul a művészet nagy mecénása volt – ismerte el a lap –, de ez esetben engedett könnyen érthető és elfogadható gyengeségének, amikor kérte a művészt, lepje meg ezzel a lovasszoborral testvérét, a magyar gárdakapitányt. És ezért nemcsak a lovasszobor felállítását, hanem egy tényleg bizarr anakronizmus realizálását is kívánta: hogy Szent Mártont, a római katonát huszáregyenruha ékesítse a valóságban tulajdonképpen a bécsi magyar gárdisták egyenruhájára!”¹⁶ A *Pressburger Tagblatt* később pontosított: „A primás, Eszterházy gróf ugyanis Szent Mártont öccsének képmására készítette, aki gárdakapitány volt Bécsben.”¹⁷

Volt-e egyáltalán Eszterházy érseknek öccse? Ha igen valóban huszár volt? Az Eszterházy család alaposabb kutatása szerint Gáspár, az érsek öccse tényleg huszár volt: 1703 júniusától Ebergényi László generális híres ezredének alezredeseként szolgált. Kronológiailag is egészen elképzelhetőnek tűnik, hogy Donner Eszterházy Gáspár képmása alapján dolgozott, amely állítólag „egy ausztriai várban, a burgenlandi Fraknóvárban” maradt fenn.¹⁸ Ott valóban az egyik legnagyobb kiállító teremben látható Eszterházy Gáspár képe. Az érsek fivére katonai egyenruhában van, amelynek tollas báránybőr kucsmája és zsinóros deréköve egyértelműen emlékeztet Donner Mártonjának részleteire. Ám, hogy csakugyan ez az olajfestmény volt a művész mintája, ismereteink jelen ál-

sem a Pozsonyi Káptalan dokumentumai között nem sikerült találni semmiféle adatot, ami bizonyítaná Helmár állítását.

¹⁴ Műemlékvédelmi Hivatal Irattára (MHI) Budapest f. MOB, 100. Jegyzőkönyv a Műemlékek Országos Bizottsága 1899. április 12-i üléséről.

¹⁵ *Restaurierung und Umsetzung der Martinsstatue*, in *Pressburger Tagblatt* XVI (1911) 5361. július 14., 1.

¹⁶ *Nochmals die St. Martins-Statue*, in *Pressburger Tagblatt* XVI (1911) 5443. október 6., 1.

¹⁷ *Die Donner'sche Martin-statue*, in *Pressburger Tagblatt* XVI (1911) 5524. december 30., 1.

¹⁸ ESZTERHÁZY J., *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása* (Budapest 1901) 237-238.

lása szerint nem igazolható.¹⁹

A Heiller-féle regotizáció fő kritikusa a már említett Halmár Ágost volt. A szobor eltávolítását „kidobási merényletnek” nevezte, amit Lippert József, a primás műépítésze „szűkölködő, romboló tervrajzai” alapján követtek el, aki szerint „minden kegyelet nélkül... mindent el kell távolítani, ami nem gót ízlésű”. És az, amivel mindezt pótolták, csupán „a gótika nyomorúságos utánzása”. Ilyesmit az angolok soha sem engedtek volna meg, nem engedték volna kidobálni a gótikus Westminster templomból a legkülönbözőbb stílusú emlékeket, és ha valaki kihajított volna egy nagy barokk alkotást, mindenáron visszaállították volna.²⁰ Ilyen hatalmas alkotása van Pozsonynak, de „a szobor most olyan helyen áll, melynél elhagyatottabbat Poszonyban alig lehetne találni. A koronázási Dóm szentélye mögött két hatalmas pillér között állították fel. Annak a térnek, amelyre a szobor néz, síri csendjét gyalogjáróknak lépései nagyon ritkán zavarják, kocsi arra nem jár soha, mert nem járhat.” Ezért Helmár szerint ez a hely egyáltalán nem felel meg a XVIII. század egyik legkiválóbb műalkotásának, tiszteletének, méltóságának.²¹

„E legkiválóbb ékesség” megemntésének érdekében Helmár 1901. június végén memorandumot küldött Budapestre a kultuszminiszternek, amelyben követeli Donner szobrának visszahelyezését a Dómba. Ezt „ritka és nagybecsű művet”, Magyarhon négy ismert lovasszobrának legszebbikét „végrelegesen meg kell menteni a pusztulástól”. És olyan helyre kell állítani, ahol a műértők gyönyörködhetnek benne, és ahol a közönségre is nemesítően hathat. Ellenkező esetben „joggal mondhatná Nyugat-Európa, hogy Magyarország nem tudja megbecsülni a birtokában lévő műkincseket ... Biztosan lehet számítani, hogy ezen Memorandumnak meglesz az eredménye – reménykedett küldője –, mert kultuszminiszterünk minden kulturális mozgalom hathatós és lelkes támogatója...”²²

Helmár nem volt egyedül törekvésével. A szobor általa említett repedései mozgósították a pozsonyi híveket, hiszen a szakemberek szerint is féltő volt, hogy az alkotás romlása visszafordíthatatlanná válik, mivel „a hőmérséklet-ingadozások nem egyenletesen hatnak külső ólomrétegére

¹⁹ E tanulmány szerzője 2008. november 30-án személyesen látogatott Fraknó várába dr. Štefan Holčík a pozsonyi Városi Múzeum munkatársának kíséretében, aki közvetített a kép hozzáférhetővé tételében.

²⁰ HELMÁR Á., *A szt. Márton-szobor visszahelyezése a főtemplomba*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XXIV (1911) 196. augusztus 29., 3.

²¹ HELMÁR Á., *A pozsonyi szent Márton szobor megmentése*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XIV (1901) 143. június 25., 4.

és a belső gipszbélésében levő téglatörmelékekre”. Ezért az 1898-ban alakult „Dóm helyreállító-egyesület” kísérletet tett a szobor megmentésére. Az egyesület tagjai védő vitrin készítése mellett döntöttek fémből és üvegből.²³ Ennek az „üvegháznak” a konkrét alakja élénk vitát váltott ki az egyesület közgyűlésén, amelyet a Csáky téren levő népiskola tornatermébe hívtak össze. A sajtójelentés szerint a program részének kellett lennie a javaslatnak „a Szent Márton szobor megóvására az időjárás hatásától”.²⁴ A projektet konkrét tervrajz formájában mutatták be a mintegy harminc jelenlévőnek: a gótikus vonalak üvegezett öntöttvas konstrukciója, amit egy felezett hatszög alakú alaprajzra állítottak, összhangban lesz a Dóm egyszerűségével. A négy fém támaszték között három nyílás lesz, a középső – tört félkörív formájában – három méter széles és 6,30 m magas tükörtáblában végződik majd. A szűk oldalsó fémprofilok tíz milliméter vastag drótozott üveget tartanak. A konstrukció belső tisztítását közepén elhelyezett egy méter magas zárható rácsos ajtócskák teszik lehetővé. Az építményt nyitott galéria zárja négy átnyúló kis oszloppal, amelyek egyben horganyzott rézből készült piramistetőt tartanak. „Ez a védőfedél nagyon jól mutat – feltételezte a *Pressburger Tagblatt* –, és határozottan a legjobb módszer olyan akut kérdés megoldására, amilyen a Szent Márton szobor pusztulásának megállítása.”²⁵

Még Donner Szent Mártonjának „beüvegezése” előtt a budapesti műemlékbizottság szakértőt küldött Pozsonyba, hogy szakszerűen értékelje a szobor állapotát. 1900 őszén megérkezett Budapestről Edvi Illés Aladár, a Felső Ipariskola tanára, aki a következőkben foglalta össze megállapításait: a szobor egészen jó állapotban van, teljesen restaurálható, sőt, a templomba való visszatétele után nem is szükséges javítás. Az ólom több helyen megrepedezett ugyan, de a kis repedések nem is annyira a vékonyka oxidáció következtében keletkeztek, hanem inkább a szoborcsoport áthelyezésekor. A hajszálrepedések azután a fagy miatt tágtáltak. Edvi azt is megállapította, hogy a szobor kihelyezésekor megtöltötték téglákkal és gipsszel, amit el kell távolítani, és fémbetéttel kell pótolni, mivel a ló a töltelék súlya alatt a gyengeségtől ellankadt. Ám rozsdagátló

²² Uo. 4-5.

²³ Uo. 4.

²⁴ *Die Generalversammlung des Pressburger Domrestaurirungs-Vereines*, in *Pressburger Tagblatt* IV (1899) 971. január 8., 5.

²⁵ *Die Generalversammlung des Pressburger Domrestaurirungs-Vereines*, in *Pressburger Tagblatt* IV (1899) 973. január 10., 2.

készítmény alkalmazását, amit Sturm bécsi restaurátor javasolt, Edvi fölöslegesnek tartotta, hiszen az ún. „ólomrozsdának” már önmagában is védő hatása van.²⁶ Edvi professzor azután megszemlélte a koronázótemplomot is, hiszen alaposan fontolgatták a szobor visszahelyezését is eredeti térségébe. Edvi ugyanis nem értett egyet az alkotás odakünn hagyásának elképzelésével, sem avval, hogy helyezték át a Dóm mögötti térre, mivel „a szobormű, melynek hátsó fele nincs is teljesen kidolgozva, az anyagokkal együtt az oltár fölé, nem pedig szabad térre készült”.²⁷

A megjegyzés a „szabad térségről” kritikus utalás volt Fadrusz János híres pozsonyi szobrász javaslataira, akit még fiatal korában éppen a palástját karddal levágó Donner-féle Szent Márton ösztöngött arra, hogy ne lakatos, hanem szobrász legyen. Most a művész saját tervezetét ajánlotta Donner szoborcsoportjának elhelyezésére, amit az 1899. évi pozsonyi ipari kiállításon mutatott be.²⁸ Megvalósítása azonban igényesebb terepmódosítást követelt volna: a templom déli fala alatti lejtő középső részét a két lépcső között az utca szintjére igazították volna úgy, hogy falmélyedés jöjjön létre, amelyből a barokk lovas a lehető legjobban kiemelkedne. Mivel a szobor mindig fal mellett állt és hátulról nem volt kidolgozva, ezt be kellett volna fejezni, ami viszont ólomból megvalósíthatatlan volt. „Fadrusz hajlandó az egész szobrot újra mintázni, bronzba önteni, és felállítani – magyarálták az újságok – teljesen díj nélkül.” A szobor hátát díszrácsokkal és virágokkal egészítette volna ki.²⁹ Dr. Thaly Kálmán, aki e tervezetet közvetítette, már el is intézte a pénzügyi fedezetet Derway Ferdinándnál, az Első Pozsonyi Takarékpénztár elnökénél, akit lelkesített Fadrusz javaslata. Így minden már csak az ígért teljesítésén múlt, és a további hozzájárulásokon a nyilvánosság és maga a primás részéről.³⁰

„Éppenséggel nem szerencsés eszme – reagált Edvi Aladár professzor a műemlékbizottságból –, s emellett annak kivitele igen nagy költségeket igényelne, leghelyesebb megoldás az, hogy a szobormű újra a templomban állíttassék fel...”³¹ Így megint időszerű lett a Kultuszminisz-

²⁶ MHI, f. MOB, 309. Czobor jelentése a Kultuszminisztériumnak, 1901. júl. 16.; MHI, f. MOB, 306. Meiszner kéziratosa jegyzete, 1901. júl. 19.

²⁷ Uo.

²⁸ LÁZÁR B., *Fadrusz János*, in *Művészet* XII (1913) 2. 51-63.

²⁹ *Érdekes terv a Szent Márton szoborra vonatkozólag*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XII (1899) 89. április 19., 3.

³⁰ *Bildhauer Fadrub's* neuestes Projekt, in *Pressburger Tagblatt* IV (1899) 1070. április 20., 4.

térium 1899. március 27-i döntése, miszerint a szobrot „feltétlenül a templom belsejében s jelentőségének megfelelően”³² helyezték el.

E döntések ellenére a Donner-szobor ügyét néhány évre teljesen félretették, s az új évszázad első öt évében gyakorlatilag semmi sem történt érdekében. 1905 elején a *Művészet* című szakfolyóirat közölt egy riasztó cikket Divald Kornél tollából, aki „pozsonyi szoborválság”-nak jellemezte a kialakult helyzetet. Éles fogalmazásban ismét bírálta, hogy a Dóm restaurálása idején „a gyönyörű oltárt egyszerűen szétszedték, architektonikus részleteit eldobálták, helyére hazug gót stílben, ízléstelen új oltárt rakattak”, miközben Donner szobrát „évek hosszú során át zavaraltalanul verte az eső, rongálta a hó és fagy”.³³

Bár Donner ólmozott Szent Mártonja a következő években sem került el periférikus helyéről, már csupán az elgondolások, hogy helyezték vissza a Dómba, elmozdulást jelentettek a templom presbitériumának padozata alá eltemetett Pázmány Péter síremlékének elhelyezési terveiben. Így a Donner Szent Mártonjának elhelyezése körüli polémiák ütköztek a szintén a koronázótemplom szentélyébe tervezett emlékmű sorsával. Rigele Alajos pozsonyi szobrász ugyanis legelőször megkapta a megrendelést Pázmány emlékművére, a bíboros életnagyságú impozáns ülő alakjának megformálására könyvvel a kezében. A műemlékbizottság azonban Márton visszahelyezésével kapcsolatban úgy döntött, hogy Pázmány síremléke kisebb lesz, relief alakú. „A bizostság véleménye akként alakult ki, hogy a Pázmány-szobor is epitáfium-szerűen létesítendő, így tehát Rigele kénytelen lesz a szobor tervezetét átdolgozni.”³⁴ Fokozatosan kikristályosodott az új síremlék helye is: a pozsonyi katolikus közösség patronáló bizottsága úgy döntött, hogy a Pálffy-epitáfium közelébe helyezték el a presbitérium északi fala mellett, amivel maga Rigele is azonosult.³⁵

Kissé nehezebb volt a helykeresés Szent Márton monumentális szobrának. A legelfogadhatóbbnak mutatkozott Zandt Ödön kanonok,

³¹ Lásd: 23. sz. jegyzet.

³² MHI, f. MOB, 221. Éber levele Komlóssynak, 1907. március 3.

³³ DIVALD K., Láthatatlan műemlék, in *Művészet* IV (1905) 3., 159-165.

³⁴ A Műemlékek Országos Bizottsága Pozsonyban, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XXV (1912) 88. április 18., 3.

³⁵ AFÚSM, A pozsonyi Róm. kath. autonóm hitközség védúri választmányának jegyzőkönyvei 1909-1911, 18/912. Jegyzőkönyv a Pozsonyi Római Katolikus Autonóm Hitközség üléséről, 1912. január 20.

városi plébános javaslata, hogy helyezték az Alamizsnás Szent János-kápolna ablakához.³⁶ Egy további javaslat szerint az északi falhoz kellett volna állítani a Szent Anna-kápolna bejárata és az Alamizsnás Szent János-kápolna közé, ezt azonban a patronáló bizottság többrendbeli indokból nem ajánlotta: nem csupán azért, mert a Szent Anna-kápolna bejárata mellett pillér van, hanem anyagiak sem állnak rendelkezésre a szobor áthelyezésével kapcsolatban előre látható többszörös költségekre.³⁷ Ezenkívül az is fenyegetett, hogy az inkriminált zóna alatti kripták nem bírják el a szobor súlyát.³⁸ Ez volt a döntő érv a budapesti műemlékbizottság számára, ezért más hely keresése mellett foglalt állást. És egy újabb pozsonyi út mellett.³⁹

A bizottság 1911. április 17-én, szerdán érkezett Budapestről a Dómba, mégpedig tényleg reprezentatív összetételben. Elnöke, báró Forster Gyula képviselő kíséretében a következők voltak: Dr. Éber László, a műemlékbizottság referense, Schulek Frigyes udvari tanácsos és építési szakértő, Szalay Imre miniszteri tanácsos, a Nemzeti Múzeum igazgatója, Möller István királyi tanácsos és építész, Stróbl Alajos és Tóth István szobrász, Foerk Ernő, a Felső Építőipari Iskola tanára és Schulek János műépítész. Az urakat a Dóm sekrestyéjében Komlóssy Ferenc prépost, Kumlik Teodor alpolgármester, Zandt plébános, Kozics Ede fényképész, Wilhelm von Marton vasgyáros és mások fogadták. A korabeli sajtó szerint a jelenlévők részletesen megvitatták Donner Szent Mártonjának „ideiglenes” elhelyezését. Azért „ideiglenes”, mert az egész vitában alapvető változás következett be: az eredeti barokk oltár teljes megújításáról kezdtek beszélni, amelyen ismét a Szent Márton szoborcsoportnak kellett dominálnia.⁴⁰

A hír a szoborcsoport visszahelyezéséről a megújított barokk oltárra a *Westungarischer Grenzbote* szerint „lelkes általános helyeslést váltott ki”. Hiszen maga az apostoli király őfelsége „a szent szobra előtt

³⁶ MHI, f. MOB, 100. Jegyzőkönyv a Műemlékek Országos Bizottsága üléséről, 1899. április 12.

³⁷ AFÚSM, A pozsonyi Róm. kath. autonom hitközség védúri választmányának jegyzőkönyvei 1909-1911, 136/911. Jegyzőkönyv a Pozsonyi Római Katolikus Autonóm Hitközség üléséről, 1911. október 28.

³⁸ MHI, f. MOB, 855. Korcse János a Pozsonyi Római Katolikus Autonóm Hitközség alelnökének levele a Műemlékek Országos Bizottságának, 1911. október 28.

³⁹ MHI, f. MOB, 855. Kézírtas bejegyzés és levéltervezet a Pozsonyi Római Katolikus Autonóm Hitközséghez, 1911. december 14.

⁴⁰ AFÚSM, A pozsonyi Róm. kath. autonom hitközség védúri választmányának jegyzőkönyvei 1909-1911, 98/911. Jegyzőkönyv a Pozsonyi Római Katolikus Autonóm Hitközség Patronáló

térdelve ismételten gyakorolta áhítatát”. Ily módon valamennyi „liturgikus, helytörténeti, dinasztikus és vallásos érv” az áthelyezés mellett szól. „Ezért nagy megnyugvással üdvözljük – fejezi be a lap – a kezdeményezést Szent Márton szobrának restaurálására... bizonyosak vagyunk, hogy ezen nemes irányunkban az egész város egyhangúan mögöttünk áll.”⁴¹ A *Pressburger Zeitung* még hozzátette, hogy szakramentálisan itt koronázták meg Mária Teréziát, II. Lipótot, V. Ferdinándot, Mária Ludovikát és Karolina Augusztát: a szobor visszahelyezése ezért csakugyan „mély történelmi-vallási jelentőségű”.⁴²

A valóságban a javaslatot egyáltalán nem ilyen egyhangúlag fogadták el. Míg a műemléki bizottság az alpolgármesterrel támogatta, a papok közül csak Komlóssy prépost azonosult vele, Zandt és Kereszty kanonok azonban teljes határozottsággal ellenezte, sőt, magánúton az esztergomi érsekségen is panaszt tettek a tervekre.⁴³ Végezetül a bizottság úgy döntött, hogy a szobrot ideiglenesen a presbitérium falához helyezik, amíg az eredeti oltár felújítása nem készül el.⁴⁴ Zandt ellenkezése egyébként magában a patronáló bizottságban is kisebbségben volt: amikor Kumlik elnök szavazásra bocsátotta a javaslatot a Szent Márton szobor főoltárra helyezéséről, a bizottság 19 tagja volt mellette és csak hárman ellene, Zandton kívül Ferenczy József apát és Palugyay József templomatyja.⁴⁵

Az oltár újrakepítésének alapvető akadályja azonban az óriási – 120 ezer koronára becsült – költség volt, és pedig magának az eredeti oltár projektjének kiadásai nélkül.⁴⁶ Maguk a műemléki bizottság tagjai is, bár a barokk oltár megújítása mellett álltak, amint Kohl Medárd esztergomi segédpüspök egyik Forster báróval folytatott beszélgetése után írt levelében elárulja, kedvüket veszítették e terv megvalósításával kapcsolatban. Sőt, „kizártnak tartják, mert ez a terv az egész presbyterium s főoltár oly

Bizottságának üléséről, 1911. július 15.

⁴¹ *Die St. Martinsstatue wieder auf dem Hochaltar der Domkirche*, in *Westungarischer Grenzboten* XL (1911) 13474. augusztus 29., 2.

⁴² *Die St. Martinsstatue wieder auf dem Hochaltar der Domkirche*, in *Pressburger Zeitung* CXLVIII (1911) 236. augusztus 28., 1.

⁴³ Primási Levéltár Esztergom, 101. Kohl Medárd püspök levele a „tisztelendő úrhoz”, 1912. január 3.

⁴⁴ A Műemlékek Országos Bizottsága Pozsonyban, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XXV (1912) 88. április 18., 3.

⁴⁵ Lásd: 37. sz. jegyzet.

⁴⁶ *A Szt. Márton-szobor elhelyezése*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XXV (1912) 122. május 31., 3.

nagymérvű átalakítását mustrálná, hogy elmegy a kedvük, s azt hiszi Forster báró, hogy beláthatatlan időre a dolog el lesz tolvá.”⁴⁷

Beláthatatlan maradt Donner két hódoló angyalának visszaserzése is, akik a Szent Márton szoborcsoport szerves része voltak. Most a budapesti Nemzeti Múzeum előcsarnokában álltak. A múzeum 1875-ben vásárolta meg őket 600 forintért, amivel tulajdonképpen – Divald Kornél interpretációja szerint – „megmentette” az angyalszobrokat.⁴⁸ Hajlandó lesz-e a megváltozott helyzetben a Nemzeti Múzeum visszaadni a pozsonyi Dómnak? Nem, az igazgatóság már korábban határozottan ellenkezett, ráadásul magának a kultuszminiszternek többszöri interveniálása ellenére. „Méltóságod ... amaz nézőponthoz ragaszkodik – írta a miniszter közvetlenül a múzeum igazgatójának –, hogy a Donner Rafael-féle szobrok ne helyeztessenek vissza a pozsonyi koronázási templomba, hanem továbbra is a Nemzeti Múzeumban őriztessenek”, de „a jelen esetben kétségtelenül magasabb érdek követeli, hogy a szóban lévő szoborművek eredeti helyükre visszahelyeztessenek”. Ezért a miniszter felszólította az igazgatót: lépjen kapcsolatba a szobrok átadásának ügyében a Műemlékek Országos Bizottságával, a szobrok árának visszafizetése ügyében forduljon közvetlenül hozzá.⁴⁹

A műemléki bizottság, nevezetesen Czobor Béla, az ismert papmuzeológus „helytelenek”, sőt, „önzőnek” minősítette a Nemzeti Múzeum obstrukcióit. Hiszen ezek a műtárgyak mind nemzeti, mind állami gazdagságot képviselnek a Nemzeti Múzeumon kívül is, és legjobban eredetileg kijelölt helyükön tölthetik be feladatukat. Míg ugyanis „a múzeum kapujában alig veszi észre valaki”, művészeti és kegyeleti szempontból „az elemi szabály az, hogy minden emlék a maga eredeti helyén, a maga környezetében hagyandó és őrizendő”. Azon a helyen, amelyet maga Eszterházy primás szemelt ki a Dóm főoltára felett, ahonnan „kegyetlen kezek meglepetésszerűleg tették ki a templomból” Donner alkotását. Ezért visszatérítése elégtétel lenne a „bűnnek minősíthető intézkedésért”, és a múzeum a legkevésbé jogosult akadályozni a miniszter által jóváhagyott intézkedéseket.⁵⁰ A múzeum minden sürgetés ellenére nem engedett. Olyan műalkotások példájával érvelt, amelyek részei külföldi múzeumokba kerültek, de azokat „senkinek se jutna eszébe ismét

⁴⁷ Lásd: 40. sz. jegyzet.

⁴⁸ Lásd: 30. sz. jegyzet; MHI, f. MOB, 431. Czobor referens levele a Kőzalapítvány Királyi Ügyigazgatóságának, 1901. november 11.

⁴⁹ MHI, f. MOB, 62. A miniszter levele a Nemzeti Múzeum igazgatójának, 1902. február 5.

egyesíteni”.⁵¹

Nem is tűnt úgy, hogy belátható időn belül sor kerülhetett volna bármiféle „egyesítésre”. A nyargaló Márton látványa ugyanis a rekonstruált barokk oltáron továbbra is riadalmat okozott a pozsonyi kanonokok között: elismerték ugyan Donner művének becses és szép voltát és védelmének szükségességét is, de alapvetően nem értettek egyet elhelyezésével a főoltáron, méghozzá egy barokk oltáron a gótikus szentély közepén! A kanonokok a Kohl püspökhöz eljuttatott magánúton fogalmazott panaszokon kívül testületileg a műemléki bizottsághoz fordultak: „E szándék ellen, mi, alulírott társas-káptalan leghatározottabban tiltakozunk és a nagytekintetű Országos Bizottság oltalmát kérjük.”⁵² Határozott elutasítását Zandt művészeti és liturgikus szemponttal egyaránt indokolta. A művészeti szempont szerint a terjedelmes barokk szobor a bécsi magyar testőrség egyenruhájában „a karcsú, gothizáló főoltár fölött aligha hatna kedvezően”. A liturgikus indok abból a megállapításból indult ki, hogy a káptalani templomban olyan oltárképnek van helye a főoltár fölött, amely gyönyörű üvegfestményen ábrázolja a szentet püspöki ornátusban, amelyet mint tours-i püspök viselt. „Az az epizód, melyet Szent Márton legendája ... említ, hogy ő egykor mint katona – még megkeresztelése előtt – egy mezítelen koldust a saját köpenyének levágott felével megvédett a tél hidege ellen, még talán alkalmas volna mint irgalmassági cselekedet ábrázolása, a hívek tiszteletére. De a Donner-féle ábrázolásban, mely Szent Mártont (tulajdonképp egy Eszterházy gróf képmása) mint bécsi magyar testőrt állítja szemünk elé, ki huszármentéjének egyik szárnyával akarja a teljesen mezítelen (óriás) koldust betakarni, nem tartjuk alkalmasnak arra, hogy mint a hívek tiszteletének tárgya a főoltár fölé helyeztessék: semmiképp nem tudnánk belenyugodni.”⁵³

Míg Márton elhelyezésén az addig nem létező barokk oltárra szenvedélyes toretizálás folyt, magát a szobrot elkezdték áttolni a templom északi bejáratához. Az ólomkolosszus letételének és áthelyezésének igényes művelete 1911. július 3-án a beüvegezett védőszekrény eltávolításával kezdődött. „Tegnap óta ismét szabadon áll a gyönyörű szobor – jelentette a *Pressburger Zeitung*. – Wilhelm von Marton kovácsművész

⁵⁰ MHI, f. MOB, 431. Czóbor referens levele a Közalapítvány Királyi Ügyigazgatóságának, 1901. november 11.

⁵¹ MHI, f. MOB, 127. Czóbor referens levele a Kultuszminisztériumnak, 1902. május 23.

⁵² Lásd: 40. sz. jegyzet.

⁵³ MHI, f. MOB, 662. Zandt levele az Országos Műemléki Bizottságnak, 1911. augusztus 31.

vezetésével e műalkotás a kölemezzel a legnagyobb odafigyeléssel és gondossággal le lesz véve az alapzatról...”⁵⁴ A szobor mozgatásához igényes technikai előkészületekre volt szükség. Amint egy unikális, a Pozsonyi Városi Múzeumban őrzött fotó elárulja, Marton négy segítőjével szilárd faállványzatot épített a szoborcsoport körül görgőkkel, amelyek láncai beleakaszkodtak a szoborcsoport szorító alaplemeze vaskeretének négy sarkába. Csak a piederstál alapzatának a koldus szobrával történt kivétele és elvitele után kezdték a négy vastag láncon leengedni a földre a lovat a lovassal. Hogy az ágaskodó ló – amely egyik felemelt lábával nem stabil – ne billenjen meg, biztosítani kellett: két facövek támasztotta alá a köpenye alját, a ló hasát és fölemelt lábát, továbbá deszkák is biztosították a lovas és a ló stabilitását.⁵⁵ Ezt követte a műalkotás kétnapos igényes átszállítása a templom északi falához. Ezt Hubert Ferenc építész cége végezte. A sima végrehajtásra személyesen felügyelt Kumlik Teodor polgármester-helyettes is. Szerdán, 1911. július 19-én az alkotás végre a fatetőzet alá került, amit külön a restaurálás céljára készítettek.⁵⁶ Ez volt a műemléki bizottság egyik energikusan kikövetelt feltétele: az átszállított Donner-alkotást biztonságos és stabil faháznak kell védenie.⁵⁷ E faház alatt látott a restaurálási munkálatokhoz Wilhelm Sturm, a bécsi császári és királyi Történeti Múzeum szakembere, akit Izabella főhercegnő ajánlott Pozsonyba.⁵⁸ Illetékes tekintélyek „egyedüli tapasztalt, elismert és bevált szakembernek”⁵⁹ tartották, az ólomszobrok specialistájának, aki Salzburgban és Bécsben is bizonyított.⁶⁰ „A nevezett művész szakavatottsága és bő tapasztalata – kezeskedett a műemléki bizottságnak Helmár professzor – a szó legszorosabb értelmében teljes biztosítékot nyújtott az iránt, hogy Magyarországnak ez a legnagyobb és legbecsesebb szobrászati műkincse oly módon lesz helyreállítva, amilyennél jobbat, helyesebbet és tökéletesebbet képzelni sem lehet!”⁶¹

⁵⁴ *Wiederaufstellung der heil. Martin-Reiter-Statue im Innern des Krönungsdomes*, in *Pressburger Zeitung* CXLVIII (1911) 181. július 4., 4.

⁵⁵ A Múzeum mesta Bratislavy fotóarchívuma, Fo-00570. a Szent Márton szobor átszállítása; fotó Kozic, 1911. július.

⁵⁶ *Die St. Martin-Statue*, in *Pressburger Zeitung* CXLVIII (1911) 196. július 19., 2.

⁵⁷ Lásd: 36. sz. jegyzet.

⁵⁸ Lásd: 37. sz. jegyzet; MHI, f. MOB, 656. Helmár levele az országos Műemléki Bizottságnak, 1911. augusztus 29.

⁵⁹ MHI, f. MOB, 665. Kumlik levele az Országos Műemléki Bizottságnak, 1911. augusztus 30.

⁶⁰ HELMÁR Á., *A pozsonyi szent Márton szobor megmentése*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XIV

Amikor Sturm számára meghívói szabadságot kértek bécsi munkáltatóitól, olyan váratlanul gyorsan kapta meg, hogy Pozsonyban fokozni kellett az előkészítő munkákat.⁶² Sturm egyébként már egy évtizeddel korábban, 1901 tavaszán megszemlélte a szobrot. Akkor 4-6 000 koronára becsülte a javítás költségeit, és azt állította, hogy a megjavított alkotás azután télen-nyáron károsodás nélkül akár 15-20 évet is kibírna szabad ég alatt bármiféle védőépítmény nélkül.⁶³ Most viszont azzal a perspektívával dolgozott, hogy a műalkotást be kell vinni a Dómba. Sturm 1911. július 15-én érkezett Pozsonyba, és Helmár Ágost már augusztus végén tájékoztatta a Műemlékek Országos Bizottságának elnökét, hogy a restaurátor a mű javítási munkáit nagyrészt befejezte.⁶⁴ Szakszerűen javította a lovat és rajta a lovast is, és már-már neki akart látni az átszállítás következtében leginkább károsodott koldus alakjának javításához. „Sturm restaurátornak azonban az volt megírva – referált a *Pressburger Tagblatt* –, hogy ne javítsa meg teljesen Donner művét: vésővel megsebesítette a kezét, valószínűleg vérmérgezést kapott, és nem sokára Bécsben meghalt.”⁶⁵ Hiába készült tehát az autonóm katolikus hitközség, hogy 1911. november 11-én, Szent Márton ünnepén leleplezzék a szobrot.⁶⁶ Bizonyára éppen a várható huzavona miatt a patronáló bizottság kétszáz korona összegre biztosította a szobrot az Első Magyar Általános Biztosítónál.⁶⁷ A koldus javítását csak a szoborcsoportnak a déli hajó délkeleti sarkába való behelyezése után fejezte be Wilhelm von Marton, akit a többi vasipari munkával is megbíztak. A kőtalapzatot a Franz Hubert cég készítette.⁶⁸

Az egész évtizeden át vágyva vágyott pillanat, Donner Szent Mártonjának visszatérése a templom falai közé szombaton, 1912. december 14-én érkezett el. A déli templomhajó déli és keleti fala által alkotott sarokba állították, ami miatt onnan a diadalívhez helyezték át az ősi

(1901) 143. június 25., 4.

⁶¹ MHI, f. MOB, 656. Helmár levele az országos Műemléki Bizottságnak, 1911. augusztus 29.

⁶² Uo.

⁶³ Lásd: 57. sz. jegyzet.

⁶⁴ Lásd: 58. sz. jegyzet.

⁶⁵ *Zwei Bildhauerwerke*, in *Pressburger Tagblatt* XVII (1912) 5865. december 18., 3.

⁶⁶ Lásd: 56. sz. jegyzet.

⁶⁷ AFÜSM, A pozsonyi Róm. kath. autonóm hitközség védúri választmányának jegyzőkönyvei 1909-1911, 112/912 Jegyzőkönyv a Pozsonyi Római Katolikus Autonóm Hitközség Patronáló Bizottságának üléséről, 1912. június 28.

keresztelőkutat.⁶⁹

A hosszú ideig tartó törekvéseket, Donner Szent Mártonjának tényleges elhelyezését, annak konkrét formáját a templomhajó délkeleti sarkába a *Nyugatmagyarországi Híradó* és a *Pressburger Tagblatt* csak röviden és egy héttel a szobor beállítása után publikálta. Ezt bizonyára az okozta, hogy abban az időben számos személyi változásra került sor: november elején Vaszary Kolos lemondott prímási és esztergomi érseki funkciójáról,⁷⁰ néhány napra rá távozott az élők sorából Zandt Ödön pozsonyi városi plébános,⁷¹ ugyanazon év tavaszán elhunyt Helmár Ágost, a szobor eredeti helyére való ismételt visszaállításának fő kezdeményezője.⁷²

„Szerencsétlen ez a helyválasztás – kritizálta a *Pressburger Zeitung* a műalkotás új helyét – már csak a közvetlenül a szoborcsoport fölött levő két ablak miatt is: reggel erősen átható napsugár vakítja a szemlélőt; ugyanilyen egyenlőtlen az esti megvilágítás is, amelynek fő forrását az egyik pillér árnyékolja.” Ráadásul, ugyanezen napilap szerint ezen a periférikus helyen veszít impozáns voltából. Részben segítenének ezen a kedvezőtlen helyzeten az egy vagy több oszlopon elhelyezett reflektorok.⁷³

A pozsonyi Dóm Szent Márton-szoborcsoportjának sikeres visszahelyezése óta csaknem száz év telt el, és mozgalmas története feledésbe merült. Lehet, hogy jól van ez így: a templom látogatói legalább jobban szemlélhetik változatlan szépségét és fennkölségét.

⁶⁸ Lásd: 62. sz. jegyzet.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ *A hercegprímás lemondása*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XXV (1912) 257. november 9., 2.

⁷¹ *Zandt Ödön†*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XXV (1912) 262. november 15., 1.

⁷² *†Helmár Ágost*, in *Nyugatmagyarországi Híradó* XXV (1912) 53. március 6., 3. Helmárt, aki 1912. március 5-én hunyt el infarktusban, Védcsölöp úti lakásán találták holtan. A nekológ nagy aktivistának jellemezte Pozsony kulturális fejlődéséért, továbbá agilis kutatónak és publicistának, megbecsült műértőnek és a szépítő akciók lelkes résztvevőjének. A Katolikus Főgimnázium elvégzése után történelem szakot végzett, és történelem-földrajz tanárként működött a losonci gimnáziumban, majd a pozsonyi Katolikus Főgimnáziumba és Főreálgimnáziumban. Erdemeinek elismeréseként kinevezték a Műemlékek Országos Bizottsága levelező tagjának.

⁷³ Lásd: 65. sz. jegyzet.